

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF THE UZBEK
LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI**

LINGVIST

Ilmiy maqolalar to'plami

ilmiy maqolalar to'plami

Toshkent-2017

Mazkur to'plamdan respublika oliy ta'lim muassasalarining filologiya yo'nalishi bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borayotgan professor-o'qituvchi, katta ilmiy xodim-izlanuvchi, mustaqil izlanuvchi, magistrant va bakalavrlarning ilmiy maqolalari o'rin olgan. "Til tarixi", "Til nazariyasi", "Leksikologiya va terminologiya", "O'zbek tilshunosligida yangi sohalar rivoji", "Nutq madaniyati, uslubiyat", "Semantika" kabi rubrikalar ostida e'lon qilinayotgan ilmiy maqolalarda ona tilimizning ijtimoiy-tarixiy va zamonaviy taraqqiyoti bilan aloqador, shuningdek, o'zbek tilshunosligida yechimini kutayotgan dolzarb masalalar aks etgan.

To'plam filolog-mutaxassislar, tadqiqotchilar, magistrilar va bakalavrlarga mo'jallangan.

This collection consists of the articles professor-teachers, doctorates, independent researchers, masters and bachelor students. It's reflected that, here the tasks of connected with mother language's historical and modern process in the "Language history", "Language theory", "Lexicology and terminology", "The new approaches in Uzbek linguistics", "The speech culture, stylistics", "Semantics" rubrics.

This collection is aimed for philology-specialists, methodologists, doctorates, masters and bachelor students.

Mas'ul muharrir:

H.Dadaboyev, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Q.Sodiqov, filologiya fanlari doktori, professor

Z.Xolmanova, filologiya fanlari doktori, professor

To'plovchi va nashrga tayyorlovchi:

M.Xolmuradova, katta ilmiy xodim-izlanuvchi

Ushbu to'plam Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (2017-yil 28-apreldagi 9-sonli bayonnoma).

SO'Z BOSHI

Ma'lumki, ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan bebaho meros sifatida ona tilimizni asrab-avaytlash, boyitish, nufuzini oshirish ustuvor vazifalardan sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning 2016-yil 13-mayda imzolangan "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi Farmonida ta'kidlanganidek: "...fundamental fanlar, zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, sanoat, bank-moliya tizimi, yurisprudensiya, diplomatiya, harbiy ish va shu kabi o'ta muhim tarmoqlarda o'zbek tili o'zining haqiqiy o'rini egallashiga erishish, shu maqsadda zamonaviy darsliklar, etimologik va qiyosiy lug'atlar yaratish, zarur atama va iboralar, tushuncha va kategoriyalarni ishlab chiqish oldimizda muhim vazifa bo'lib turganini qayd etish lozim". Shu ma'noda, hozirgi globalashuv davrida globalashuv davrida o'zbek tili va adabiyotining o'ziga xos betakror xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti, uning bugungi holati va istiqboli bilan bog'liq masalalarni chuqur o'rganish, bu borada olib borilayotgan ilmiy tadqiqot, ishlari samaradorligini kuchaytirish, ta'lim-tarbiya tizimining barcha bo'g'inlarida o'zbek tili va adabiyoti fanini o'qitishning sifatini oshirishga hissa qo'shish maqsadida universitet qoshida o'zbek tili va adabiyotining dolzarb masalalariga bag'ishlangan "Lingvist" nomli ilmiy maqolalar to'plami nashr qilinmoqda.

Ona tiliga bo'lgan e'tiborning davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi tilshunoslarni, ayniqsa, til muammolarini hal etishda munosib ulush qo'shishga bel bog'lagan yosh yigit-qizlarni turfa mavzular doirasida izlanishlar olib borishga ilhomlantirdi.

To'plamda universitet, turdosh oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilari, doktorant, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar, talabalarning ilmiy maqolalari o'rin olgan.

MUNDARIJA

1.	Dadaboyev H.	Ogahiy tarixiy asarlaridagi diplomatiyaga oid terminlar.....	4
2.	Xolmanova Z.	История узбекской письменности.....	8
3.	Abdushukurov B.	“Devonu lug’oti turk” asari va uning yangi nashi xususida.....	15
4.	Rahmatov M.	Eski o’zbek tilida misli ko’makchisining sintaktik-semantik xususiyatlari.....	18
5.	Jo’rayev M., Xolmuradova M.	“Qutadg’u biling”dagi tibbiy terminlar.....	20
6.	Mo’minova M.	“Saddi Iskandariy”dagi harbiy terminlar.....	23
7.	Raxmonova N.	“Qisasi Rabg’uziy” asarining o’rganilishi.....	25
8.	Axmedov A.	O’zbek tilida ot-ko’makchilarning o’rganilishi.....	28
9.	Tumiyozova Sh.	Matn denvatsiyasida kirish so’zlarning o’rni.....	31
10.	Abdullayeva K.	Fe’l takrori matn qismlarini bog’lovchi vosita sifatida.....	33
11.	Azizova F.	Zulfiya she’riyatida antitezaning qo’llanilishi.....	37
12.	Usmanova Sh. Mirsharipova B.	Frazeologizmlarni tarjimada berish usullari.....	43
13.	Jomonov R.	O’zbek kirill alifbosida ы harfi mavjudmi?.....	46
14.	Fattaxova D.	Rus guruhi talabalariga o’zbek tili tasviriy vositalarini o’qitishning ba’zi usullari.....	48
15.	Aliqulova G.	Oziq-ovqat mahsulotlari yorliqlarining til xususiyatlari.....	51
16.	Nurullayeva O.	Til ta’limida innovatsion yondashuv.....	53
17.	Hamroqulova M.	Morze alifbosi sun’iy tili?.....	55
18.	Abdinazimov Sh., Tolibayev X.	Qoraqalpoq dostonlaridagi joy nomlarining yasalishida geografik terminlar ishtiroki.....	58
19.	Axatova M., Bekmurodova D.	Tasavvuf leksikasida semantik – sintaktik usul bilan yasalgan istilohlar.....	62
20.	Mahkamova D.	Soha terminologiyasida sinonimiya.....	64
21.	Abdullayeva R.	Frazeologik birliklarda zoonimlarning qo’llanishi.....	66
22.	Aminova Z.	Omonim va tajnis haqida.....	68
23.	Yo’ldoshboyeva Sh.	Omonim va polesemantik so’zlarning asosiy xususiyatlari.....	69
24.	Xayitboyeva M.	Xorazm o’g’uz shevalari xususida.....	70
25.	Marajabova M.	Abdulla Oripov g’azallarida metaforalar.....	72
26.	Jo’rayev M., Tosheva D.	Zoonimlarning xalq madaniy hayotini ifodalashdagi ahamiyati.....	75
27.	Abdushukurov B., Saidaxmedova O.	“Choy” ekvivalent birligining o’zbek va ingliz madaniyatida aks etishi.....	78
28.	Iskandarova G.	Bolalarda nutqiy mulohot ko’nikmasining shakllanishida muhitning o’rni.....	81

tanlagan matn turi asosida tavsiflaydi. Дейлик, tasviriy incho asosida. Maълумки, tasviriy inchoalarda takkoslash, kiyёslash asosidagi tasvir etakchilik kiladi, ўкувчи tasviridan maъно kидиради va natijada ўз tuyғуларини бадийий ifodalashga intiladi. Ўкувчининг tasvir баёнида кетма-кетликка амал килиши, сўз танлаш махорати, фикр кашфиёти кўзга ташланadi. Ўкувчи ўз тасавуруни ўхшатишлар va сифатлашларга таянган холда ifodalayди. Бунда унинг тасавур имкониятлари ҳам реаллашади. Натижada тилик интраверт, яъни кийинчилик билан мулоқотга кирилувчи, уятчан, огир, ўз ички дунёсига кўмирган, аудиториядан “узилган” болаларнинг рухий дунёсига кириб борилади. Баъзида шундай ўкувчилар танлаган va тавсифлаган тасвирларда кучли тахайюлотга берилиш, алоҳида танланган буюқдор сўзлардаги маъно va ижодкорлик кишини лол колдирadi. У компьютер каршисидa ўтирар экан, бу “тилсиз суҳбатдошга” ишонади, уни ўзига яқин олади.

Ўкувчилар юрт тинчилиги мавзусидa матн яратишда шеърий парчалардан фойдаланишлари мумкин, бунинг учун тўғаракларда ўкувчилар билан Сирожиддин Саййид, Иқбол Мирзо, Эшқобил Шукур, Азим Султон каби забардаст ижодкорларнинг Ватанни улуғлаб битилган шеърларини кўпроқ тахлил этиш лозимдир. Ўкувчи бу мавзуга қанча кўп мувожаат этса, қалбидa Ватанга муҳаббат шу қадар кучли ўрнашади, ўзбек адабиёти намояндalари ижоди билан чуқурроқ танишади, бу ҳаракатлар матн яратишда ижобий самара беради. Матн яратиш жараёнида ўкувчилар эътиборига қуйидаги саволларни ҳавола этиш мумкин: *Тинчлик қандай тушунақ? Нима учун тинчликни асраш ҳар биримизнинг бурчимиз саналади? Ватан тинчилиги ва уйғусоаги тинчлик ўртасидa боғлиқлик борми? Ватан улуғланганда қандай қиёслалардан кенг фойдаланилади?* каби. Масалан, ўкувчиларга С.Саййиднинг “Ифтихор”, “Остона ҳақида қўшиқ”, “Ватанни ўрганиш” каби шеърларини тавсия этиш мумкин, бу шеърларда Ватанга эътибор, аждодларимиз курашлари, она табиатимиз шукуҳи, ўзбекона кадр-қиммат ўз моҳиятини топган. Ўкувчи тасавури кенг бўлса, у ўз фикрини дидактика билан боғлайди. Фикр фақат тил ёрдамида рўёбга чиқар экан, шунинг учун ўкувчи ўкувчиларга ундан қандай фойдаланишни ҳам ўргатиши лозим. Тилни ўрганиш бу фақат тилнинг грамматик курилишини билиш, қанда ва таърифларни ўзлаштириб олиш дегани эмас, балки тилнинг бой имкониятларидан фойдаланиб, бу ўринда, фикрни ёзма шаклда тўри, раvon ifodalash малакасини эгаллашни ҳам тақозо этади.

Компьютер техникасидан таълим жараёнида фойдаланиш педагогик va психологик, методик нуқтаи назардан қатга аҳамиятга эга бўлиб, ўкув-тарбия жараёнини фаоллаштиради, илмий ахборотнинг янгича шаклда берилиши ўкувчининг диққатини тортади, кўрганмалилик унинг тасавур оламини бойитади, ўкувчи пассив тингловчидан фаол иштирокчига айланади, унинг компьютер саводхонлиги ошади, мавзунинг узоқ вақт хотирасидa сақланишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маҳкамов Н., Эрматов И. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. -Т.: Фан, 2013. 112-б.

29.	Abduraxmonova N.	Kompyuter leksikografiyasi: wordnet.....	83
30.	Qodirova B.	Fe'l-atvorni ifodalovchi leksemalar.....	86
31.	Ziyatova S.	O'zbek va ingliz maqollarida "uy" konseptining ifodalanishi.....	87
32.	Komilova L.	Reklama tili va temperamenti.....	90
33.	Tuxtayeva S.	Nutq mexanizmlari.....	93
34.	To'rayeva D.	Nutqning shakllanishi va unda uchraydigan xatolar.....	96
35.	Abduhamidova L.	Matni morfologik jihatdan avtomatik tahrir qilish dasturining lingvistik moduli.....	99
36.	Saidahmedova O.	The usage of "do'ppi" realia singular in uzbek language and "tudor bonnet" realia singular in english language.....	101
37.	Saidova F.	Ayollar nutqida noverbal vositalarning o'rni.....	103
38.	Tog'ayev T.	Navoiyning notiqlik va nutq madaniyati haqidagi qarashlari.....	106
39.	Enazarov T.	Ba'zi bir nutq sifatleri haqida.....	109
40.	Abdullayeva O.	Navoiyning nutq madaniyatiga oid qarashlari.....	112
41.	Sarimsoqova N.	O'zbek Hoshimov qissalaridagi evfemizmlarning uslubiy-badiiy xususiyatlari.....	115
42.	Yeon Sang Heum	O'zbek va koreys tillarida ko'makchi fe'llar.....	117
43.	Mamarajabova I.	Ruhiyatni anglatuvchi frazeologizmlarning shakllanishi.....	120
44.	Tojiboyeva Sh.	Evfemizm va disfemizmning leksik ma'no taraqqiyotidagi o'rni.....	122
45.	Mirzaakbarova B.	Tilning ifoda va mazmun jihatini o'rganish.....	124
46.	Karimova D.	O'zbek tilidagi maqollarning semantik va struktur tahlili.....	127
47.	Asilova G.	O'zbek tili ta'limida kompyuter lingvodidaktikasi istiqbollari.....	129
48.	Qudriddinova N.	O'zbek tili darslarida ko'p gapirtirish orqali og'zaki nutqni o'stirish.....	131
49.	Yusubova R.N.	Badiiy asar tahlili.....	134
50.	Abdurahmanov Sh.	Erkin Vohidovning pretsedent birliklardan foydalanish mahorati xususida.....	136
51.	Erboyeva D.J.	Badiiy matn - shaxs ma'naviyatini boyituvchi mamba sifatida.....	139
52.	Qobilova D.P.	O'quvchilarda yozma savodxonlikni oshirish yo'llari.....	141
53.	Nurmanova S.F.	Ta'lim jarayonida kompyuter lingvistikasidan foydalanish samaradorligi.....	143

Адади 80 нусха. Бичими 60x84^{1/16}
Босма табоғи 9,25. "Times New Roman" гарнигураси.
Низомий номидаги ТДПУ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент, Юсуф Хос Ҳожиб 103.

bergan. Ingliz madaniyatida, dastlab "coffee houses" (kofe uylari) faqat erkaklar uchun mo'ljallangan, "coffee houses"ning asosiy mehmonlari erkaklar bo'lgan. Dastlab, kofe oila davrasida ichiladigan ichimlik sifatida qaralmagan¹. Choy esa oilaning barcha a'zolari: erkaklar, ayollar, bolalar uchun muvofiq keladigan ichimlik sifatida va chanoqni bosishi, bir qancha xastaliklarga shifo bo'lishi, qolaversa, mast qilmaydigan ichimlik sifatida madaniyatdagi o'zini barqarorlana bordi. Choy bog'lari *afternoon tea* vaqtini tashkil qilish uchun maxsus qurilgan bo'lib, juda tunch, ochiq tabiat qo'nyida juda shinam, gullar va gyohlar bilan bezatilgan. Choy bog'lari inglizlar orasida juda tez shuhrat topa bordi, bunga sabab u yerga oilaviy borib, choy ichish bilan bir qatorda, oilaviy munosabatlarni mustahkamlash usullaridan biri bo'lib xizmat qildi. Shu tariqa, choy bog'lari *afternoon tea* vaqtini o'tkazishning eng qulay joyiga aylanadi va choyning inglizlar hayotidagi iste'mol pog'onasi yana bir pog'onaga ko'tariladi. Keyinchalik "coffee house"larda ham *afternoon tea* vaqtini tashkil qilina boshlangan hamda kofe bilan birgalikda choy ham mehmonlarga taklif qilina boshlangan². Hozirda ham choy bog'lari oilaviy yig'iladigan maskanlardan bo'lib, inglizlar *afternoon tea* vaqtini, ko'pincha, shu bog'larda o'tkazadilar.

"Afternoon tea" odati, ko'pincha, ayollar davrasi bilan bog'liq bo'lsa, "High tea" odati erkaklar davrasi bilan bog'liq. "High tea" (yuqori choy) ingliz tilida birikma bo'lib, odatda, erkaklar kechki soat beshdan so'ng ishdan uyga qaytgach, oila davrasida kechki ovqat tayyor bo'lgunga qadar ovqatlanib olishni bildiradi. "High tea" tamaddi hisoblanmaydi, aksincha dasturxoniga choy bilan birgalikda, pishirilgan go'sht, baliq, tuxum, pishloqlardan biri tortiladi³. Choy ichish vaqtining bunday nomlanishi dasturxonning ovqat tanovvul qilmadigan stolga bezatilishi bilan ham bog'liq. "Afternoon tea" choy ichish vaqtida kichik stol beatiladi, "High tea" vaqtida esa ovqatlaniladigan katta stol bezatiladi. Shuning uchun ham bu choy ichish vaqti *high*, ya'ni *baland (asosiy) stolda ichilgan choy* ma'nosini bildiradi. Ayniqsa, *high tea* Buyuk Britaniya qishloqlari uchun juda ahamiyati bo'lib, dala va chorva ishlaridan qaytgan mehnatkashlar bir yerga jam bo'lib, birgalikda choy ichganlar. Hozirda bu vaqt xatto *evening meal* (kechki ovqatlanish) vaqti bilan ham tenglashtiriladi.

O'zbek madaniyatida esa ovqatlanish vaqtida choy ichiladi, alohida choy ichish uchun vaqt belgilanmaydi. Nonushtaning asosiy qismini choy tashkil qiladi. Odatda, nonushta vaqtida sut maromi bilan qaynatiladi hamda unga damlangan choy, tuz, sariyog' va murch qo'shiladi⁴. Nonushta vaqtida bunday choy non bilan iste'mol qilinadi. Bunday choy turi *shirchoy*, ya'ni *sutli choy* deyiladi. O'zbek madaniyatida, ko'pincha, sutli choy nonushta bilan bog'lanadi, sutga biroz choy qo'shiladi va odatda, bunday choy kunning boshqa qismida ichilmaydi. Ingliz madaniyatida esa nonushtadagi choy iste'moli bilan bir qatorda *afternoon tea*, *high tea* vaqtida ham choysa sut qo'shib ichadilar. Ingliz madaniyatida o'zbek madaniyatidan farqli o'laroq, choy damlanadi, dam yegach, unga biroz qaynatilgan sut qo'shiladi, ta'bga ko'ra shakar solinishi

¹Brittany, Carol Ashby. Tea Culture And The British Empire, 1600-1900 // A thesis submitted to the faculty of The University of North Carolina at Charlotte in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in History. Charlotte, 2014. - P.35.

²Jessica Hanser. Teatime in the North Country: Consumption of Chinese Imports in North East England // Northern History vol. 49, no. 1 (March 2012). - P.52.

³www.english-magazine.org/english-reading/english-for-culture/719-the-tea-party-past-and-present

⁴Ўзбек тилининг изоҳли луғати. -Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, Том 4, 2006. -Б.582.

mumkin¹. Choyni bu tarzda tayyorlash inglizlar uchun odatiy hisoblanib, choy tarkibida sut ham bo'ladi. O'zbek madaniyatida esa odatda, choyning o'zi damlanib ichiladi, ya'ni uning tarkibida boshqa tarkibiy qism bo'lmaydi.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, "choy" leksemasi o'zbek va ingliz tilida o'zaro ekvivalent deb qaralsa ham, ular bajaradigan funksiyasi, tarkibiy komponentiga ko'ra farqlanadi. Bu farqlanish bevosita madaniyatlarda farqlanishlar mavjudligini qayd etadi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. -Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, Том 5, 2006. -Б.505.
2. Macmillan English Dictionary. Bloomsbury Publishing, 2002. -P.1471.
3. www.english-magazine.org/english-reading/english-for-culture/328-tea-high-tea-and-afternoon-tea-novembets-culture-article
4. Brittany, Carol Ashby. Tea Culture And The British Empire, 1600-1900 // A thesis submitted to the faculty of The University of North Carolina at Charlotte in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in History. Charlotte, 2014. - P.35.
5. Jessica Hanser. Teatime in the North Country: Consumption of Chinese Imports in North East England // Northern History vol. 49, no. 1 (March 2012). -P.52.
6. www.english-magazine.org/english-reading/english-for-culture/719-the-tea-party-past-and-present
7. www.itoen.com/cultural-tea-traditions

Г. ИСКАНДАРОВА, ТошДУТАУ ўқитувчиси

БОЛАЛАРДА НУТҚИЙ МУЛОҚОТ КЎНИКМАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА МУХИТНИНГ ЎРНИ

Resume

The article analyzes the role of environment in formulation of children's speech.

Key words: oratory, paradigm, cognitive linguistics, child's speech, kindergarden, circumstance.

Инсоннинг нутқий хулқи асосан икки ташқи жihat, яъни хатти-харакати ва сўзлаган нутқи, одамлар билан ўзаро муомаласида намоён бўлади. Инсоннинг нутқи оҳанги, талаффузи, сўзларнинг танланиши, вербал нутқнинг новербал воситалар билан бойитилиши, яъни бош, қўл ёки тананинг бошқа аъзолари ҳаракати ва ҳолати кабилар орқали унингнутқий акт амалга ошириладиган жараёндаги руҳияти, кайфияти, мулоқотга киришишга иштиғки ҳамда маданий даражаси, умуман, мулоқотмандлиги ҳақида маълум ахборот бериб туради.

Ўзбек тилшунослигида нутқий маданият масаласи билан жиддий шуғулланиш XX асрнинг охириларида шаклланди. Бу ҳолни ўзбек

¹ www.itoen.com/cultural-tea-traditions

тилшунослари С.Иброхимов, К.Назаров, О.Усмонов, Б.Бегматов ва бошқалар 1969 йили "Нутқнинг ривожини мавзусида Тошкентда ўтказилган республика конференциясида қилган маърузаларида алоҳида таъкидлаганлар. Шу билан бирга, Э.Бегматов, Л.Хўжаева, Б.Ўринбоев, Р.Қўнгулов, Т.Қурбонов, А.Рустамов, Е.Тожиёв, Х.Раҳматуллаева, Ш.Искандароваларнинг илмий тадқиқот ишларида нутқ маданиятига оид изланишлар чуқур кўламда олиб борилган. Бу тадқиқотларнинг аксарияти нутқ маданиятининг айрим томонларини услубий ёки педагогик мақсадда ёритиб беришга қаратилган бўлиб, масалага ижтимоий-лисоний аспектда ёндашилмаган. Бугунги кунда нутқ маданияти соҳаси илмий муаммо сифатида тан олинган.

XXI асрга келиб дунё илмида инсон нутқи омилига янгича антропоцентрик ёндашув юзага келиши кузатилади. Бу тадқиқотчи диққатини объектдан субъектга кўчиришидир, яъни инсон тил ичиди ва тил инсон ичиди тахлилга тортилади. Й.А.Бодуэн де Куртэнэ сўзлари билан айтганда, "тил фақат индивидуал миёнларда, фақат дилларда, фақат муайян лисоний жамиятни ташкил қилувчи индивид ёки шахсларнинг психикасидагина мавжуд".² Лингвистикада ушбу парадигма негизда когнитив тилшунослик ва лингвокультурология йўналишлари юзага келди. В.А.Маслованинг фикрича, лингвокультурология тилни маданият феномени сифатида ўрганади. Бу дунёни миллий тил прызмаси орқали ўзига хос қабул қилиш, кўриш бўлиб, бунда тил алоҳида миллий менталлиқни акс эттирувчи кўзгу вазифасини бажаради. В.Н.Телиянинг фикрича эса "Тилда маданий омилга ва инсоьда лисоний омилга таъиниши керак".³

Боланинг нутқий ривожиди унинг болалар боғчасига бориш-бормаслиги ҳам муҳим аҳамият касб этади. Кузатишларга кўра, болалар боғчасида тарбияланувчи болада мулоқотга киришиш салоҳияти кучли бўлиб, у тарбиячи билан ҳам, кўча-кўйда бегона киши билан ҳам тортинмай гаплашиб кетаверади. Болалар боғчаси муҳити бола нутқий ахлоқига ҳам таъсир ўтказди: бола бирга тарбияланувчи болалар билан мулоқотга киришиб, кўп салбий-ижобий хусусиятларни, яхши-ёмон гапларни ўрганади. Болалар боғчасига бормай, уйда тарбияланувчи бола эса кўчага чиққанда, бегона кишилар билан тўқнашганда уялиб, индамай туради. Уни мулоқот қилишга ундаш ҳам қийин кечади. Болалар боғчасига бормай, уй шароитида тарбияланувчи болаларнинг сўз бойлиги боғчага борувчи боларникига нисбатан камроқ бўлади. Маълумки, луғат захирасининг бойлиги боланинг тил қондаларини мукаммал эгаллаши учун асос бўлади. Бола боғчада турли ўйинлар, янги эرتаклар ва шеърлар ўрганади, тарбиячи ва тенгдошлари билан фаол мулоқот муҳитида бўлади. Бунинг барчаси нагизасида гўдақда "боғча - яхши" ёки "боғча - ёмон" тушунчалари шаклланади. Бола учун боғча муҳити оила муҳитидан кейинги иккинчи даражали муҳим омил бўлиб,

боланинг ўсиши, ақлий ва жисмоний ривожланиши учун болалар боғчасидаги тўғри ва соғлом муҳит катта аҳамиятга эга.

Оилавий мулоқотда худудий шевадан ташқари ўзига хос маиший услубнинг таъсири сезилади. Тошкент шаҳрида тошкентча, Бухоро вилоятида бухороча шева билан бир қаторда шу оиладагина қўлланадиган маълум лексик бирликлар, эркалаш ва муурожаат шакллари ҳам истифода этилади. Масалан, Тошкент шаҳрида истикомаг қилувчи хоразмлик оиланинг фарзанди уйда Хоразм шеvasида сўзлашса, кўчада, болалар боғчасида унинг нутқида Тошкент шеvasига хос элементлар ҳам кузатилади. Бола 3-3 ярам ёшида бунинг равишида пайқайди ва онасига "Нега "ҳа" эмас, "ҳова" дедингиз?" ёки "Нима учун сабзини "гашир" дейсиз?" каби саволларни бериши мумкин. Бундай ҳолат бола нутқий фаолиятида ўз аксини топади. Бола учун адабий тил тушунчаси мавҳум бўлиб, унинг учун она тили ягона мулоқот воситасидир.

Бола нутқий ривожланишида, ҳагто, ота ва онанинг қандай касб эгаси эканлиги ҳам аҳамиятга молик. Чунки олий маълумотли зиёли ота-оналар фарзандининг нутқий хулқи зиёли бўлмаган ота-она фарзанди нутқий хулқидан фарқ қилади. Биринчи гуруҳ болалар нутқи бошқа болаларникига қараганда нисбатан раво, мулоқотда эркин ва тенгдошлари билан ортиқча қийинчиликсиз муносабат ўрната оладилар.

Боланинг ота ва онаси қайси касб ёки хунар билан шуғулланса, болада шу касбга қизиқиб эрга уйғонади ва бу касб терминларини, унга хос тушунчаларни тез ўрганиб, нутқида қўллаши кузатилади. Агар оилада она уй бекаси бўлса, у ҳолда фарзанд нутқида маиший лексиканинг ўзига хос хусусиятлари намоён бўлади. Бу ҳолат ижтимоийлашув жараёнининг жадал амалга ошиши учун хизмат қилади ва боланинг нутқий фаолиятини тобора бойита боради.

Фикрларни умумлаштириб, хулоса қилинадиган бўлса, бола нутқининг ривожланиши муҳит ва қуршовга чамбарчас боғлиқ. Бола ҳар бир ҳаракати билан катталарга ўхшашга ва шу орқали ҳаётини тушунишга ҳаракат қилади, беихтиёр тақлид қилишга интилади. Бу бола билан мулоқотни енгилаштиради. Бундай ўсиш боланинг атроф-муҳитга кўникиб бораётгани, ижтимоийлашув жараёнини бошидан кечираётганини билдиради. Бу пайтда болага илжи борича кўпроқ эътибор, диққат, меҳр берилса, унинг нутқий ва руҳий ахлоқи шунча раво ва чиройли бўлади.

N.Z.ABDURAXMONOVA, ToshDO 'TAU XIXI

KOMPYUTER LEKSIKOGRAFIYASI: WORDNET

Resume

The paper deals with significant issues of lexicography that how to build up the system part of speeches according to their hierarchic and linear relative position of each component for machine-readable dictionaries as example of WordNet.

¹Қўнгулов П., Бегматов Е., Тожиёв Е. Нутқ маданияти ва услубияти асослари. - Тошкент. Ўзгачуви, 1992.

²Маслова В.А. Лингвокультурология. - М.: 2001. - С. 6.

³Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Школа, 1996. - С. 271.